

Tyske planer for artilleri på Læsø 1940-45

af Jens Andersen

Med sin placering i Kattegat, midt mellem den danske og svenske kyst, har Læsø potentielt stor militær betydning. Herfra er det nemlig muligt at overvåge og kontrollere den trafik, som passerer øen på vej gennem Kattegat. I løbet af besættelsen 1940-45 overvejede den tyske besættelsesmagt da også i flere omgange at udnytte øen til opstilling af kystbatterier. Ingen af disse overvejelser nåede dog at blive realiseret. Det sidste projekt, anlæggelsen af et langtrækkende kystbatteri med kodenavnet "Nibelung", nåede så småt at komme i gang, men standede allerede nogen tid før den tyske kapitulation den 5. maj 1945.

Forberedelserne til gennemførelse af byggeriet nåede dog så vidt, at det ikke kunne holdes skjult for lokalbefolkningen, at tyskerne havde store planer på Læsø. Derimod kunne man naturligvis ikke få besked om, hvad det præcist var, tyskerne ville. Det førte, også efter krigen, til mange spekulationer om, hvad det egentlig var for planer, tyskerne havde med Læsø; der blev både gættet på en flyveplads, en u-bådsbase og affyringsramper for V2-raketter¹.

Denne artikel vil generelt behandle den tyske flådes planer om anlæggelse af

kystbatterier på Læsø, og specielt det sidste, store projekt. For at forstå disse planer i den rette sammenhæng er det desuden nødvendigt at fastslå, hvilken betydning og placering øen Læsø indtog i den tyske planlægning i løbet af krigen.

Læsø i de tyske planer 1940

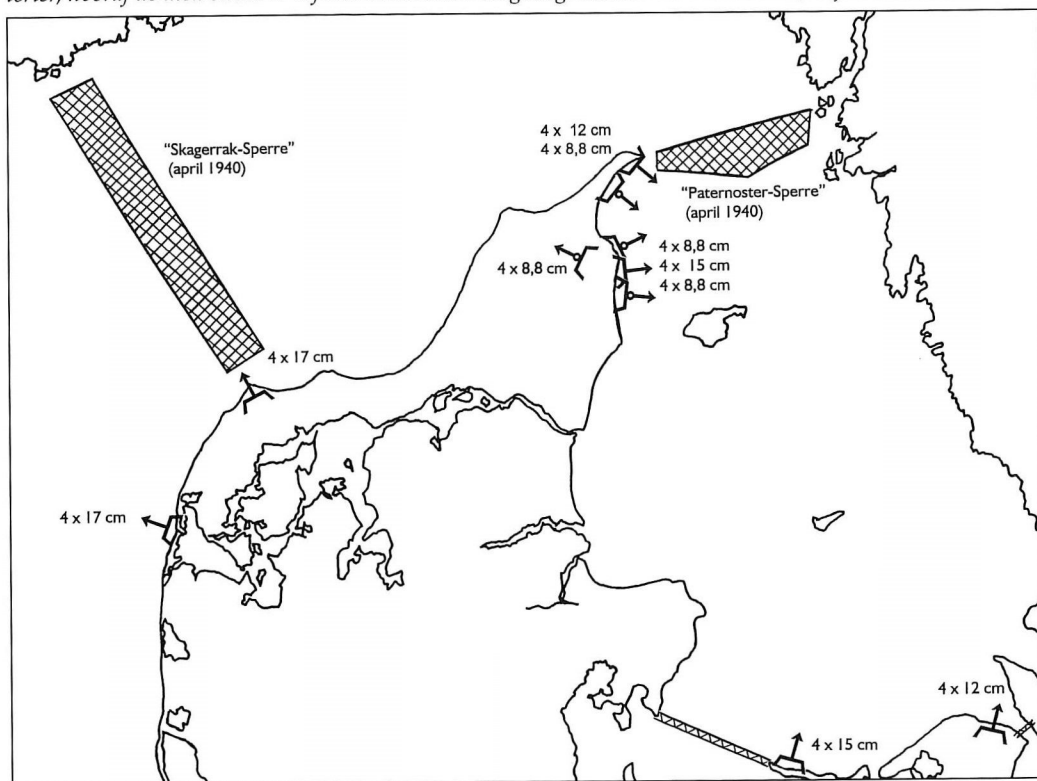
En udnyttelse af Læsø indgik i de overvejelser, den tyske flåde gjorde sig i slutningen af 1930'erne som forberedelse til den kommende krig. I sommeren 1938 fremlagde chefen for den tyske flådes slagskibe (Flottenchef), admiral Carls, således et memorandum, hvori han slog på, at det i en krig mod England ville være nødvendigt at besidde baser i bl.a. Danmark. Efter hans mening ville der kun være udsigt til at skade hovedmodstanderen, England, ved at gennemføre koncentrerede angreb mod landets forsyningslinjer. Forudsætningen for, at den tyske flåde ville være i stand til dette, var, at den kontrollerede udsejlingen til Nordsøen gennem Kattegat og Skagerrak. I Carls' argumentation indgik også et defensivt aspekt, idet han udmaledede, hvorledes Tyskland ellers måtte opgive søforbindelserne gennem Kattegat, og den tyske flåde ville være nødt til for-

svare østersøhavnene direkte foran deres porte. Carls ønskede, at man i det mindste besatte en række danske øer, heriblandt Læsø, men så helst, at hele landet blev besat².

Carls' forslag blev analyseret og afvist af flådens overkommandos (Oberkommando der Kriegsmarine) planlægningskomité i efteråret 1938. Overkommandoen anerkendte, at enhver udvidelse af basemulighederne i Nordsø-området givet ville skabe taktiske fordele, men disse ville ikke være af strategisk betydning, så

længe de lå indenfor de engelske spærrelinjer i den Engelske Kanal og mellem Shetland og den norske kyst. Desuden ville en besættelse af Danmark ikke længere være nødvendig for sikringen af Østersøen, da en indtrængen af engelske overfladeenheder nu måtte anses for usandsynlig, fordi risikoen ville være for stor på grund af den stigende trussel mod overfladeskibe, som udbygningen af det tyske flyvevåben betød. Derimod ville det faktisk være i Tysklands interesse, at Øresund og Bælterne blev bevogtet

Kort over de tyske forsvarsforanstaltninger i og ved Skagerrak og Kattegat ca. 1. august 1940. Skraverede felter angiver et søminefelt, to parallelle linjer med zigzag in mellem en netspærring. Pilene angiver kanonbatterier, hvoraf de med cirkel er luftværnsbatterier. (Tegning: Kirsten Yde-Andersen, Tøjhusmuseet)

af det neutrale Danmark. Grundlaget for dette ræsonnement var rimeligvis, at man antog, at englænderne nødtigt ville krænke de to landes neutralitet³.

Da Danmark blev besat den 9. april 1940, kom også Læsø på tyske hænder. I og med, at Tyskland havde taget kontrollen over hele det danske område, var Læsø imidlertid ikke længere helt så interessant set fra et tysk synspunkt. Tyskerne tilstræbte nu en spærring af de danske farvande så langt mod vest som muligt, og allerede natten mellem 8. og 9. april 1940 udlagdes de første søminer i en stor minespærring tværs over Skagerrak mellem Hanstholm og Kristiansand. For at forstærke den afskrækkende virkning af "Skagerrak-Spærringen" begyndte tyskerne henholdsvis i slutningen af 1940 og i sommeren 1941 at opstille et svært kystbatteri ved hver ende af minespærringen. De to batterier var udstyret med 38 cm kanoner med en rækkevidde på 55 km, og var dermed i teorien stand til at dække det meste af det ca. 120 km brede farvand. Desuden udlagdes i slutningen af april 1940 en minespærring mod u-både mellem Skagen og den svenske kyst⁴. Med etableringen af disse spærrelinjer var Læsøs betydning som støttepunkt i Kattegat gledet helt i baggrunden. Dertil kom, at man på fastlandet med Frederikshavn og Skagen havde vundet sig gode havne, hvorfra man kunne patruljere i Kattegat; Vesterøhavn var ikke så anvendelig til dette formål p.g.a. sin beskedne størrelse.

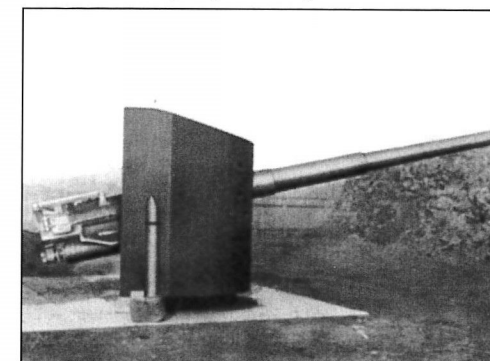
Derfor varede det da også nogle dage, før tyske tropper nåede helt ud på Læsø.

Først den 14. april ankom de første tyskere til øen. De oprettede en signalstation i fyret på Nordre Rønne, og til beskyttelse af denne stationeredes 40 mand fra den tyske flåde⁵.

Den tyske flåde lagde i april 1940 planer om at opstille et kystbatteri på Læsø. De kanoner, man havde i tankerne, var danske 12 cm kanoner, som skulle hentes fra de danske kystforter.

Den 24. maj var viceadmiral Mewis, den tyske flådes øverstbefalende i Danmark ("Marinebefehlshaber Dänemark") selv på besigtelsestur for at se på mulighederne for at opstille kystbatterier på de tre Kattegat-øer Læsø, Anholt og Hjelm. Mewis fandt, at der ingen problemer ville være med at transportere kanonerne til Læsø, hvorimod transporten på øen ville blive meget vanskelig, da de skulle transporteres gennem to km klitlandskab⁶. Derefter skete der tilsyneladende ikke videre i sagen, antageligt fordi man ikke anså det for at være besværet værd. De

Dansk 12 cm kystkanon af model 1912. Den danske Kystdefension havde tyve kanoner af denne type, som alle i løbet af besættelsens første år blev udlånt til den tyske flåde. (Tøjhusmuseet)

danske 12 cm kanoner havde nemlig kun en rækkevidde på ca. 10 km, hvorved det ikke ville være muligt at dække hele Læsø Rende, hvilket må formodes at have været batteriets vigtigste opgave.

Desuden viste det sig snart, at det var vanskeligere at skaffe mandskab til at bemane kanonerne med end kanonerne selv. I begyndelsen af juni måtte man således afgive det meste af det mandskab, som bemandede Flakfortet ved København og det nyopstillede batteri i Hornbæk Plantage ved Helsingør, ligesom man foreløbigt opgav at færdiggøre et batteri på Sjællandsodde⁷. I denne situation har man næppe syntes, at det var umagen værd at anlægge batterier på Kattegat-øerne.

At Læsø nu indtog en helt underordnet placering i de tyske planer for sikring af de danske farvande demonstreres af, at styrkerne på øen blev reduceret kraftig i løbet af sommeren 1940, og signalstationen i november helt blev nedlagt.

Skrinlagte overvejelser om svært artilleri på Læsø

Læsø bød dog stadig på en oplagt mulighed for at forstærke sikringen af den tyske kontrol med de indre danske farvande og indsejlingen til Østersøen.

Øen var således med inde i overvejelserne, da et svært kystbatteri i efteråret 1941 skulle flyttes fra Østersøområdet⁸. Batteriet "Schleswig-Holstein" med tre 40,6 cm kanoner havde stået på halvøen Hela, hvorfra den kunne beskytte Danzig Bugt mod sovjetiske angreb. Efter det tyske angreb på Sovjetunionen den 22.

juni 1941 var den sovjetiske flåde imidlertid snart blevet lukket inde i den inderste del af Finske Bugt. Man så sig derfor om for at finde et sted, hvor batteriet kunne gøre mere gavn.

Kattegat var med Læsø og Skagen blandt de muligheder, der blev drøftet. Begge steder blev dog afvist med den begrundelse, at den svenske kyst lå for fjernt til, at man kunne spærre farvandet herfra. Fra Læsø til den svenske kyst var der ca. 50 km; når de svære kanoner havde en maksimal rækkevidde på ca. 56 km, skulle man have ment, at kanonerne rigeligt kunne dække denne strækning. Imidlertid kunne den maksimale rækkevidde kun opnåes med en "let" granat på 610 kg (den almindelige granat vejede 1030 kg), og ude på denne maksimale afstand havde granaterne en spredning på godt 400 m til hver side i forhold til sigtepunktet. Derfor kunne man kun lægge "forstyrrelsesild" på den yderste afstand.

Muligheden for at placere svært kystartilleri på Læsø blev atter nævnt i januar 1943. Det skete i forbindelse med, at Hitler efter en mislykket flådeoperation mod en engelsk konvoj i Polarhavet havde krævet, at den tyske flådes svære overfladeenheder (slagskibe og krydsere) blev hugget op. Da de store skibe alligevel ingen nytte var til, mente Hitler, at deres svære kanoner kunne afmonteres og anvendes til forsvaret af Europas kyster, som efter de alvorlige tilbageslag på fronterne i Sovjetunionen og Afrika var alvorligt truede af allieret invasion.

Ophugningen af skibene ville skaffe kanoner til i alt 15 svære batterier (20,3 -

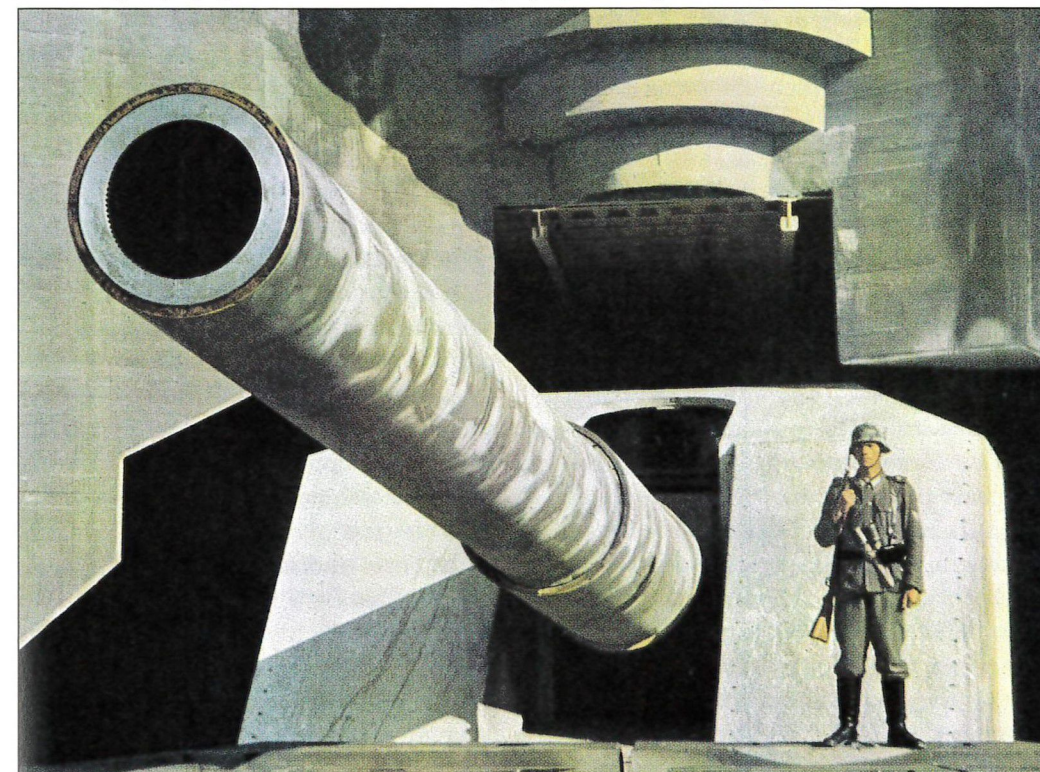
38 cm). På daværende tidspunkt havde den tyske flåde konkrete planer om at opstille 23 svære batterier, hvoraf kanonerne til de 16 efter planen skulle leveres i løbet af 1943 og 1944. Inddragelsen af de svære skibes artilleri ville betyde, at der ved udgangen af 1944/begyndelsen af 1945 ville være mulighed for at disponere over otte ekstra batterier. På listen over de steder, hvor man kunne anvende de ekstra batterier, var Læsø nævnt på en fremtrædende plads¹⁰.

Det lykkedes dog den nye chef for den tyske flåde, storadmiral Karl Dönitz, at afværge ophugningen af overfladeskibene. Kun slagkrydseren "Gneisenau", som var svært beskadiget, blev taget endeligt ud af tjeneste.

Øget tysk interesse for Læsø

I krigens første år gjorde tyskerne ingen brug af de muligheder for observation af trafikken på og over Kattegat, som Læsø bød på. Fra begyndelsen af 1942 blev den

Batteri "Schleswig-Holstein"s tre 40,6 cm kanoner blev i efteråret 1942 opstillet ved Sangatte ved den Engelske Kanal. For at beskytte dem mod allierede bomber og beskydning med artilleri fra den anden siden af kanalen blev kanonerne anbragt i store bunkere med skydeskår i forsiden. De store kanoner var yndede motiver i den tyske propaganda. Dette billede blev bragt i propandamagasinet "Signal" i februar 1944.

engelske mineudlægning fra fly imidlertid et stadig større problem for den tyske skibstrafik i Kattegat. Derfor ytrede kommandoen for de sejlede enheder i Østersøen ("Befehlshaber der Sicherung der Ostsee") i efteråret 1942 interesse for, at der på Kattegat-øerne Læsø, Anholt og Hesselø blev oprettet radarstationer, som kunne observere, hvor minelægningen fandt sted, og dermed lette uskadeliggørelsen af minerne. I første omgang fandt forslaget dog ikke tilslutning på højere sted, idet det blev påpeget, at radarernes effektivitet var begrænset, fordi de først kunne opdage lavtgående fly på en afstand af 8-10 km¹¹. Alligevel blev de tre Kattegat-øer i løbet af 1943 forsynet med hvert sit radarapparat. Apparatet på Hesselø var operationsklart ved midten af juni, Anholts i september, mens det på Læsø blev taget i brug på årets næstsidste dag¹².

Hen mod slutningen af 1943 var den tyske overkommando overbevist om, at en allieret landgang på det nordeuropæiske fastland var nært forestående. I den nye situation blev Danmark for første gang opfattet som et muligt mål for en storstilet allieret operation. Der påbegyndtes derfor en omfattende udbygning og forstærkning af befæstningsanlæggene på den jyske vestkyst. Også Læsø fik nu større opmærksomhed i de tyske overvejelser.

I begyndelsen af 1944 fremlagde den tyske flådes øverstkommanderende i Danmark, viceadmiral Wurmbach, en række forslag til forstærkning af sikringen af Læsø og Anholt, hvoraf det mest omfattende blev fremlagt ved mid-

ten af marts. Efter admiralens mening ville de allierede kunne opnå betydelige fordele ved at besætte de to Kattegat-øer. Det ville naturligvis forudsætte, at det lykkedes dem at gennembyrde mine-spærringen i Skagerrak, som et nyligt afholdt krigsspil imidlertid havde demonstreret ikke frembød "nogen alt for effektiv beskyttelse". Admiralen foreslog derfor blandt andet, at der på Læsø og Anholt blev stationeret infanteristyrker, et par patruljebåde samt luftværnsskyts, foruden at de indrettedes til støttepunkter med feltmæssige befæstningsanlæg. Desuden ønskede han øerne erklæret for sikkerhedsområder, hvilket skulle forhindre svenske fiskere i at drive efterretningsvirksomhed i farvandene omkring øerne¹³.

Admiral Dänemarks umiddelbart overordnede fandt dog ikke, at øerne for tiden var voldsomt truet, da de kun ville blive angrebsobjekter i forbindelse med et allieret fremstød ind i Kattegat; noget sådant regnede man endnu ikke for sandsynligt. Man mente dog, at øerne af politiske og efterretningsmæssige grunde var så vigtige, at Værnemagten måtte repræsenteres på øerne udover radarstationernes besætninger, som jo var bundet til pasningen af deres apparater¹⁴.

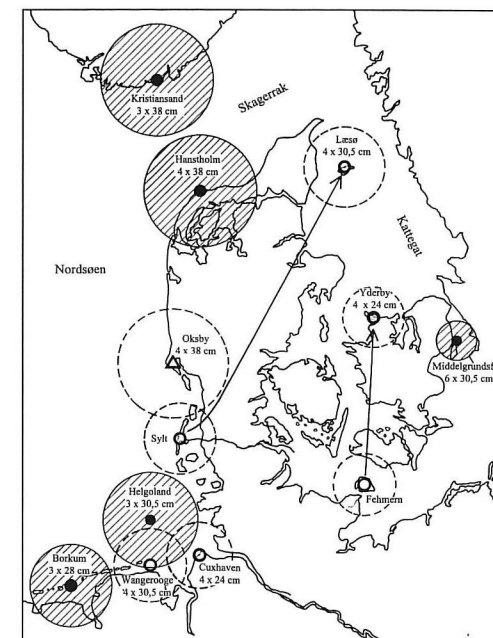
Resultatet blev, at der fra midten af maj 1944 blev stationeret en deling (ca. 50 soldater) fra et uddannelsesregiment¹⁵ i Fredericia. Med en så ringe styrke kunne der naturligvis ikke blive tale om at forsvare øen mod et eventuelt angreb; dens opgave begrænsedes derfor til at overvåge havnen¹⁶.

Oprustning i de indre farvande, efterår 1944

Selvom Læsø således havde fået større opmærksomhed i den tyske forsvarsplanlægning, kom øen først i sensommeren 1944 for alvor ind i billedet. Den strategiske situation havde da ændret sig voldsomt, idet de allierede den 6. juni 1944 var gået i land i Normandiet i Nordfrankrig.

Man kunne have forventet, at den allierede landgang i Frankrig ville have sat punktum for fæstningsbyggeriet i Danmark. Det var imidlertid langt fra tilfældet. Den tyske overkommando håbede nemlig, at man ville være i stand til at standse de allieredes fremmarch på vestfronten. Hvis det lykkedes, kunne de allierede tænkes at ville forsøge at komme ud af dødvandet med endnu en landgang - denne gang i Tysklands nordflanke: Tyske Bugt eller Jylland. Den tyske flåde anså i så fald Kattegat for det svageste punkt, fordi de tyske luftstyrker nu var så svage, at de ikke længere ville kunne hindre en allieret indtrængen dybt ind i Kattegat. En landgang hér ville være katastrofal for Tyskland, idet udsejlingen fra Østersøen ville blive lukket og forbindelsen til Norge afbrudt. Dette ville betyde enden på u-bådskrigen og lukke for tilførslen af krigsvigtige råstoffer fra Skandinavien. Samtidigt ville Tyskland også miste den danske landbrugsproduktion, hvis betydning var blevet stadig større efterhånden, som det tyske magtområde skrumpede ind¹⁷.

Den tyske flåde besluttede derfor i slutningen af august 1944, at kystforsvaret i især Kattegat skulle forstærkes kraftigt.

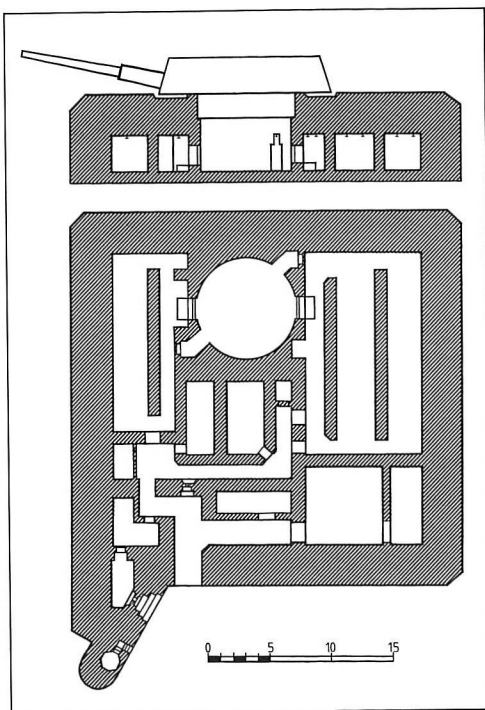

Kort over den tyske flådes planer for placering af nye, svære kystbatterier i Danmark og Nordtyskland i efteråret 1944. De eksisterende batterier er markeret med udfyldt signatur og deres rækkevidde skraveret. (Tegning: Kirsten Yde-Andersen, Tøjhusmuseet)

Dette skulle først og fremmest ske ved opstilling af et stort antal lette og middelsvære kystbatterier. Resultatet af denne planlægning blev, at der i løbet af efteråret 1944 og de første måneder af 1945 ved Kattegats kyster blev anlagt 28 batterier med kalibre fra 7,5 cm til 15 cm¹⁸.

Til disse planer tilføjedes desuden i september 1944 fem svære kystbatterier. Ved Cuxhafen og på Fehmarn skulle opstilles 24 cm batterier, på Sylt og Wangerrooge 30,5 cm batterier og endelig på Læsø et 28 cm batteri. Alle batterierne skulle udrustes med fire kanoner¹⁹.

Snit- og plantegning af bunker af typen S 412 til pansertårn med 28 cm kanon. Fire bunkere af denne type blev bygget ved Schelde. Man må gå ud fra, at de bunkere, man oprindeligt planlagde at bygge på Læsø, var af samme eller meget lignende type. (Tegning: Kirsten Yde-Andersen, Tøjhusmuseet, efter Sackers & Houtermann 1990)

Det var meningen, at de svære batterier skulle være færdigindrettede ved udgangen af marts 1945, så de kunne være kampklare, når vejrforholdene atter gjorde allierede landgangsoperationer mulige. Man var dog i tvivl om, hvorvidt man kunne nå at have batteriet på Læsø færdig til dette tidspunkt p.g.a. kanonlavettens karakter²⁰. Denne forudsete forsinkelse skyldes formodentlig, at de kanontårne, som 28 cm kanonerne skulle

opstilles i, var af en mere kompliceret konstruktion end de andre batteriers.

Den tyske hær og flåde var imidlertid ikke enige om, hvilken del af Danmark der var mest truet af allieret invasion. Den tyske hærs øverstkommanderende i Danmark ("Wehrmachtbefehlshaber Dänemark") mente således fortsat, at den jyske vestkyst ved Esbjerg var det mest sandsynlige mål for en invasion og ønskede, at en del af de nye batterier blev opstillet på vestkysten. Det er således typisk for situationen, at hærens deling på Læsø blev trukket tilbage i oktober 1944, netop på et tidspunkt, hvor flåden ønskede forsvaret af øen forstærket²¹.

Planerne for Læsø

I slutningen af september 1944 gav flådens overkommando ordre om, at man skulle foretage en rekognoscering på Læsø for at finde et sted at placere 28 cm batteriet.

Batteriet bar navnet "Nibelung" efter det store digt "Nibelungslied", som har sin oprindelse i folkevandringstiden. Digtet slutter med det burgundiske riges blodige undergang i kamp med hunnerne i 400-tallet, og navnet kan dermed ses som et forsøg på at heroisere Tysklands katastrofale situation i krigens sidste år.

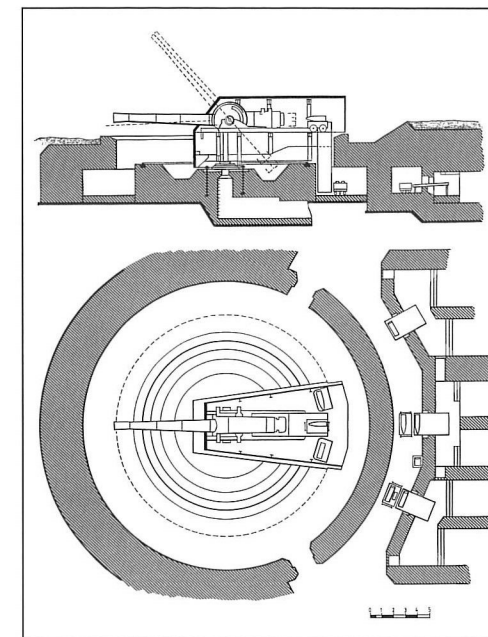
Det var meningen, at batteriets fire 28 cm kanoner skulle anbringes enkeltvis i pansertårne af 15 cm tykt stål.

Det drejede sig om moderne skibskanoner (model 1934) af samme model som dem, der havde været monteret i slagskibene "Gneisenau" og "Scharnhorst". Kanonerne havde en maksimal rækkevidde

på ca. 40 km, og kunne affyre to skud pr. minut. De kanoner, man ville opstille på Læsø, havde været under opstilling på den belgiske kyst ved udmundingen af floden Schelde. Dette måtte imidlertid opgives i september 1944 p.g.a. af de allieredes hurtige fremrykning, som gjorde det umuligt at færdigmontere kanonerne²².

Det viste sig imidlertid snart, at det p.g.a. kampene heller ikke var muligt at få kanonerne ud af Holland. Derfor besluttedes det, at batteriet på Læsø i stedet skulle udstyres med fire 30,5 cm kanoner, som ifølge de hidtidige planer skulle have været opstillet på øen Sylt i Vadehavet. Kanonerne havde en maksimal rækkevidde på 37 km og kunne affyre et skud hvert 1½ minut²³.

30,5 cm kanonerne havde haft en omtumlet tilværelse. Det var gamle skibskanoner, model 1913, som var fremstillet på Skoda-fabrikkerne i Tjekkiet som reservekanoner for østrig-ungarske slagskibe. Tyskerne rådede over otte kanonrør af denne type, som var blevet fordelt på to batterier. I 1943 var man begyndt at anlægge stillinger til begge disse batterier henholdsvis ved Saint Nazaire på Frankrigs vestkyst og ved Petsamo i Nordfinland. Færdiggørelsen af batteriet ved Saint Nazaire blev formodentlig opgivet i sommeren 1944 efter de allieredes landgang i Normandiet, mens byggeriet i Nordfinland blev stillet i bero i september 1944 p.g.a. russernes fremtrængen²⁴. Kanonrørene var imidlertid ikke leveret ved nogen af de to batterier, så man havde i efteråret 1944 mulighed for at finde nye steder at anbringe kanonerne.

Forenklet snit- og plantegning af "landtårn" ("Bettungsschiessgerüst C/41") med en 30,5 cm tjekkisk skibskanon model 1913. Som det ses af tegningen dækkede kanontårnet kun ca. 1/3 af kanonbrønden. Tegningen blev udarbejdet af flådens overkommando i 1943. Det er uvist i hvor høj grad bunkeren, som skulle bygges på Læsø, svarede til det udsnit, som ses på tegningen. (Tegning: Kirsten Yde-Andersen, Tøjhusmuseet, efter original i BA-MA, RH 81/3905.)

Modsat 28 cm kanonerne skulle 30,5 cm kanonerne ikke placeres i et rigtigt pansertårn. I stedet skulle de opstilles i et såkaldt "landtårn" ("Bettungsschiessgerüst C/41"). Landtårnet var en pansret kasse opbygget af 5-20 cm tykke stålplader, og modsat et rigtigt kanontårn dækkede det ikke hele kanonbrønden. Landtårnet var dermed betydeligt mere sårbart overfor bombing og beskydning

end det tidligere planlagte pansertårn. De landtårne, som skulle anvendes i batteri "Nibelung" svarede i store træk til tårnene i 38 cm batteriet på Hanstholm, idet de dog var noget mindre og betydeligt bedre pansrede.

Placeringen af et svært batteri på Læsø gjorde det samtidigt nødvendigt at foretage en befæstning af øen, da batteriet ville være forholdsvist sårbart. Ganske vist var batteriets kanoner langtrækende, men de var også forholdsvist langsomtskydende, og det var derfor meningen, at batteriet først og fremmest skulle indsættes mod store krigsskibe. Mindre, hurtigtsejlende krigsskibe skulle bekæmpes med hurtigereskydende batterier af mindre kaliber, inden de nåede så tæt på, at de udgjorde en trussel mod det svære batteri. Desuden skulle batteriet beskyttes mod luftangreb.

Derfor anmodede kommandoen for Østersøen (Marineoberkommando der Ostsee) i december 1944 flådens overkommando om, at man til forsvaret af Læsø kunne få tildelt to 15 cm kystbatterier og fire svære luftværnsbatterier (2 stk. 10,5 cm, 2 stk. 12,8 cm); de svære luftværnsbatterier ville desuden kunne indsættes som kystbatterier. Derudover ønskedes en deling lette (tre stk. 2,0 - 2,5 cm) og en deling mellemtunge (tre stk. 3,7 - 5 cm) luftværnskanoner. En foreløbig rekognoscering for at udpege stillinger gennemførtes allerede i løbet af december 1944²⁵.

Den sikring, som faktisk blev stillet til rådighed for batteriet, var dog noget mere beskeden, idet en plan for flådens byggerier i første halvår af 1945 frem-

lagt i februar 1945 indeholdt to kystbatterier: et 12,7 cm og et 15 cm, samt endnu to batterier med 7,5 cm kanoner, som antageligt var luftværnsstyks²⁶. To oversigter over det planlagte byggearbejde angiver desuden, at der i forbindelse med det svære batteri skulle bygges stillinger til to svære luftværnsbatterier og to luftværnsdelinger²⁷.

Batteriets udformning

Stillingen til det svære kystbatteri blev fundet i Højsande, et klitareal ved Læsøs nordkyst.

Det var meningen, at der skulle bygges fire kanonbunkere af typen "S 741" i batteriet. Desværre har ingen tegninger af bunker-typen overlevet krigens afslutning, så vi ved ikke præcist, hvordan bunkeren skulle have set ud. Det står dog fast, at der til støbningen af hver bunker skulle gå 6500 m³ jernbeton. Desuden kan man gå ud fra, at bunkeren kun skulle have været i én etage, som det er tilfældet med de øvrige bunkere til landtårne.

Til at styre de svære kanoners skydning skulle bygges en ildledelsesbunker af typen "S 497". Bunkeren havde en grundplan på ca. 20 x 20 m og var udstyret med et observationstårn, som gav den en samlet højde på ca. 20 m. På tårnets top skulle monteres en 10,5 m lang afstandsmåler. Bygningen af denne bunker krævede 2400 m³ jernbeton.

Der skulle desuden bygges to ammunitionsbunkere af ukendt type på til sammen 4000 m³ beton.

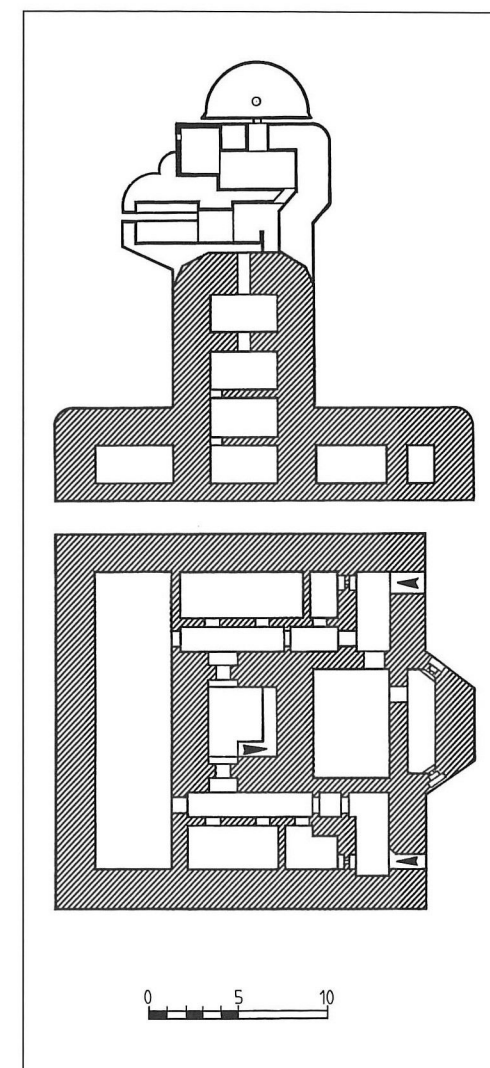
Byggeriet sættes i gang

Selvom det som nævnt oprindeligt var hensigten, at batteriet på Læsø skulle være færdigt i slutningen af marts 1945, trak ud med overhovedet at få anlægsarbejdet i gang.

Først omkring årsskiftet 1944/45 synes man at være gået i gang med at indrette byggepladsen. I februar blev arbejdet kraftigt forsinket af problemer med sne og stærk frost. Dog blev der i løbet af måneden udlagt 3000 m jernbaneskiner og planeret 5000 m vej ud mod stillingen. Ved havnen blev der opført to barakker, mens der var blevet leveret dele til en baraklejr til arbejderne.²⁸

Det kunne desuden se ud til, at der var problemer med at skaffe arbejdere nok til arbejdet. I december 1944 hed det sig nemlig, at der gennem Frederikshavns arbejdsanvisningskontor skulle skaffes 600 mand. Den danske efterretningstjenestes rapporter oplyser imidlertid, at kun ca. 75-100 mand arbejdede med anlægsarbejdet i foråret 1945²⁹. Problemet med at skaffe arbejdskraft til befæstningsarbejdet i de sidste måneder af krigens var ikke enestående for Læsø. Således meldte kommandøren for Marine-Artilleri-Afdeling 523 på Djursland i midten af februar 1945, at han i stigende omfang var nødt at inddrage sine batteribesætninger i anlægsarbejdet, da de danske firmaer havde vist sig både upålidelige og ineffektive.³⁰

Der var dog også problemer med at få byggematerialer nok. I januar 1945 opgjordes flådens behov for jernbeton i første halvår 1945 til knap 70.000 m³, hvoraf ca. 39.400 m³ skulle gå til anlæggelsen af

Snit og grundplan af ildledelsesbunker af typen "S 497" til et tungt kystbatteri. Bunkere af denne type var planlagt opført i "Nibelung" på Læsø og "Tirpitz" (38 cm) ved Oksby nord for Esbjerg. I hele "Atlantvolden" blev der kun bygget én bunker af denne type. Den skraverede del af snittegningen angiver tårnets standardudformning, mens den uskraverede del viser, hvordan toppen på denne bunker var udformet. (Tegning: Kirsten Yde-Andersen, Tøjhusmuseet, efter Rolf 1988)

batteri "Nibelung"³¹. Allerede i februar viste det sig imidlertid, at byggeplanerne må beskæres kraftigt. Det skyldtes, at der var opstået en alvorlig mangel på cement, fordi Tyskland ikke længere kunne levere de danske cementfabrikker kul til fremstillingen af cement. Derfor ville flåden kun kunne regne med at have ca. 10.000 m³ til rådighed. Man udarbejdede derefter en plan, som omfattede ialt 16.340 m³ jernbeton, hvoraf 6533 m³ var afsat til "Nibelung"³².

Den betonmængde, der dermed ville stå til rådighed for byggeriet på Læsø, udgjorde ca. 1/6 af den oprindeligt afsatte, svarende til kun godt og vel hvad der krævedes for at bygge en enkelt kanonbunker. Man har derfor sikkert tænkt sig i første omgang at begrænse sig til at bygge kanonernes sokler og måske enkelte ammunitions- og maskinrum. Dette kunne lade sig gøre, fordi kanonbunkerne p.g.a. deres størrelse alligevel skulle støbes i flere selvstændige sektioner.

Batteriet opgives

Det var dog ikke kun i Danmark, der var problemer med at skaffe ressourcer. Allerede i midten af december 1944 foreslog det tyske rustningsministerium, at man gav afkald på at færdiggøre landtårnene til batterierne på Wangerooge og Læsø. Dette forslag afviste storadmiral Dönitz imidlertid, og man nåede frem til, at produktionen af landtårne kunne reduceres til seks. Man stod dog fast på, at der skulle opstilles et fuldt batteri (fire kanoner) på Læsø, mens man kunne nøjes med to på Wangerooge³³.

Produktionen af tårnene til batteriet på Læsø gik altså videre. Selvom det må have været åbenbart for de fleste, også blandt tyskerne, at Tysklands totale nederlag var nært forestående, fortsatte den tyske flådes overkommando sin overvejelser om opstilling af svært kystartilleri. Den 11. marts kunne chefen for dens forsyningsafdeling ("Admiral Quartiermeister") således blandt alle de dårlige nyheder oplyse, at produktionen af svært kystartilleri forløb bedre end hidtil antaget³⁴. Den 11. april 1944 måtte han imidlertid meddele, at man p.g.a. forstyrrelser af produktionen måtte opgive at opstille den 4. kanon i batterierne på Læsø, Wangerooge og Sjællandsodde³⁵. Blot få dage senere, den 15. april 1945 meddelte han, at batteriet på Læsø ikke længere kunne realiseres³⁶.

Dette fik dog næppe nogen praktisk betydning for aktiviteterne på Læsø, for anlægsarbejdet synes da nærmest at være gået i stå. Den danske efterretnings-tjeneste udtalte i en rapport fra midten af april 1945, at arbejdet havde udviklet sig til "den rene Parodi": der var kun ansat 75 mand og "noget egentligt Arbejde, er der endnu ikke blevet udført, og der er heller ikke Tegn til, at noget saadant i nærmeste Fremtid vil komme i gang"³⁷. Kun tre uger senere kapitulerede de tyske tropper i Holland, Nordtyskland og Danmark.

Trykte kilder og litteratur

Andersen, Jens: *Batteri Lützow - et tysk kystbatteri ved Skagen i 1940. Vendsyssel Årbog 1997*, s. 65-72.
Andersen, Jens: *Atlantvolden fra Agger til Bulbjerg*. Varde, 1999.
Christensen, Arne Bonvig: *Invasion i Danmark?* Odense, 1976.
Christensen, Jens Ole: *De tyske befæstningsanlæg på Læsø 1940-45. Museumsforeningen for Læsø 1990*, s. 18-22.
Fjørtoft, Jan Eigil: *Tyske kystfort i Norge. Arendal, 1982*.
Gander, Terry & Peter Chamberlain: *Small Arms, Artillery and Special Weapons of the Third Reich*. London, 1978
Gemzell, Carl-Axel: *Raeder, Hitler und Skandinavien - Der Kampf für einen maritimen Operationsplan*. Lund, 1965.
Kriegstagebuch der Seekriegsleitung, Teil A, Bd. 1-67. Herford/Bonn 1988-1997. (=KTB Skl.)
Lagevorträge des Oberbefehlshaber der Kriegsmarine vor Hitler 1939-1945. Udg. af Gerhard Wagner. München, 1972.
Nielsen, Bo: *Tyskerne på Anholt. U. sted, 1985*.
Rolf, Rudi: *Typologie du Mur de l'Atlantique. Beetsterzwag, 1988*.
Rolf, Rudi: *Der Atlantikwall - Die Bauten der deutschen Küstenbefestigung 1940-1945. Osnabrück, 1998*.
Sackers, Hans & J.N. Houterman: *Atlantikwall in Zee-land en Vlanderen. Middelburg, 1990*.

Utrykte kilder

Rigsarkivet (RA)

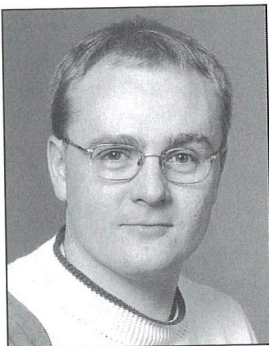
Seekriegsleitung: Kriegstagebuch Teil B III, Lageübersicht Ostseeraum. Håndskriftssamlingen XVI, pk. 4 læg 97.
Seekriegsleitung: Kriegstagebuch Teil C III, Ostsee, Mai 1943 - Januar 1945. Håndskriftssamlingen XVI, pk. 6 læg 113.
Seekriegsleitung: Kriegstagebuch Teil C X, Küsten- und Flakverteidigung, Jan. 1943-Jan. 1945. Håndskriftssamlingen XVI, pk. 6 læg 127.
Kriegstagebuch der Marineoberkommando der Ostsee. 1.1.-31.12.1944. Håndskriftssamlingen XVI, pk. 16 læg 238-41.
Kriegstagebuch des Marinebefehlshaber Dänemark, 6.4.-31.12.1940. Håndskriftssamlingen XVI, pk. 17 læg 248.
Kriegstagebuch des Kommandanten im Abschnitt Süd-jütland, 16.1.1943-15.2.1945. Håndskriftssamlingen XVI, pk. 24 læg 266B.
Kriegstagebuch des Wehrmachtbefehlshaber Dänemark, 4.11.1943-31.12.1944. Stockholmarkivet, pk. 200.
Efterretningsrapporter, Generalkommandoens Efterretnings-tjeneste, 1943-45. Stockholmarkivet, pk. XV.

Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg i.Br. (BA-MA) FestungsPionierStab 31. Baufortschrittsmeldung. Stand 15.1.1945. RH 11 III/216-217
Seekriegsleitung. Kriegstagebuch Teil C X, Küsten- und Flakverteidigung, Sept. 1939-Dez. 1942. RM 7/226.
Seekriegsleitung. Gen. Ref. III a-8, Bd. 1, Forderungen an Rüstung für Mar. Landstreitkräfte. RM 7/1242.
Seekriegsleitung. Gkdos-Akte, Gen.Ref. III a13, Bd. 1, Stützpunktfragen. RM 7/1247.
Kriegstagebuch der Marinestation der Ostsee, 1.4.-31.12.1940. RM 31/3202-3203.
Marinegruppenkommando Nord. Akte Gkdos. 81 - Funkmessgeräte. Bd. 3: 1.1.-30.4.1943. RM 35 I/300.

Noter

1. Christensen 1990 s. 19-20.
2. Gemzell 1965 s. 97-101.
3. Gemzell 1965 s. 104-108.
4. Andersen 1999 s. 11, 18-19. Andersen 1997 s. 66.
5. KTB MOK Ost 12.4.1940, 14.4.1940.
6. KTB MOK Ost 17.4.1940. KTB Marbef. 24.5.1940.
7. KTB Marbef. 1.6.40, 12.6.40, 13.6.40.
8. KTB Stat.Ost 10.7.40, 12.11.40. KTB Marbef 24.5.40.
9. Skl Qu AI k 4631 v. 12.9.1941. BA-MA, RM 7/226. KTB Skl. 23.9.1941. Lagevorträge s. 286, 311. Jfr. Rolf 1998 s. 77.
10. Lagevorträge s. 462.
11. Korrespondance okt. 1942-marts 1943. BA-MA, RM 35 I/300.
12. KTB Adm.Dän.: 16.6.43, Lagebetrachtung für Dezember 1943. Nielsen 1985 s. 56.
13. KTB Adm.Dän.: Lagebetrachtung für Januar 1944, 15.3.44, 6.4.44. KTB MOK Ost 29.2.44, 15.3.44. Nielsen 1985 s. 74-77 (heri er admiralsens forslag gengivet i fuld længde i dansk oversættelse).
14. KTB MOK Ost 15.3.44.
15. Pionier Landungs Lehr- und Ersatz Regiment.
16. KTB W.B.Dän. 10.5.44, 24.5.44.
17. 3/Skl. 5251/44 v. 23.8.44. RA, HS XVI, pk. 6/113.
18. KTB Skl. 30.8.44. Jfr. Christensen 1976 s. 146f.
19. MOK Ost 4630 FIII v. 9.10.1944: "Kurzer Rückblick auf September 1944". RA, HS XVI, pk. 16/240. OKM Mar Wehr/Tr Ia 5221/44 v. 11.11.1944. BA-MA, RM 7/1242.
20. "Aufrüstung der deutschen Nord- u. Ostseeküste und des Raumes Dänemark." RA, HS XVI, pk. 16/127. Det drejer sig om manuskriptet til et foredrag holdt for flådens øverstkommanderende 16.10.1944. OKM Mar Rüst/A Wa 8623/44 v. 30.10.44. BA-MA, RM 7/1242.
21. KTB W.B.Dän. 4.10.44, 8.10.44.

22. Sackers & Houterman 1990, Bijlagen s. 105.
23. Fjørtoft s. 197.
24. Gander & Chamberlain 1978 s. 258. KTB SKI. 17.1.1943, 12.10.1943, 21.09.1944. Rolf 1998 s. 354, 388. Fjørtoft s. 71.
25. KTB MOK Ost 12.12.1944. MOK Ost: "Kurzer Rückblick auf Dezember 1944". RA, HS XVI, pk. 17/241.
26. MOK Ost FIII 1602/45 v. 10.4.45.
27. Fest.-Pi.-Stab 31, jan. 1945. BA-MA, RH 11 III/217. MOK Ost FIII 1949/45 v. 7.3.45. RA, HS XVI, pk. 4/97.
28. MOK Ost 1602 FIII v. 10.4.1945: "Rückblick auf Monat Februar 1945". RA, HS XVI, pk. 4/97.
29. E-rapport medio dec. 1944, 25.1.1945, primo marts 1945. RA, Stockh. pk. XV/4.
30. KTB K.i.A. Södjtüländ 15.2.1945.
31. MOK Ost 1949 FIII v. 7.3.1945: "Kurzer Rückblick auf Monat Januar 1945". RA, HS XVI, pk. 4/97.
32. KTB Skl. 11.3.45. MOK Ost 1602 FIII v. 10.4.1945: "Rückblick auf Monat Februar 1945". RA, HS XVI, pk. 4/97.
33. KTB Skl. 12.12.1944, 14.12.1944, 27.12.1944.
34. KTB Skl. 11.3.1945.
35. Det var i januar 1945 besluttet at opstille 24 cm batteriet, som var øremærket til Fehmern, på Sjællandsodde.
36. KTB Skl. 11.4.1945, 15.4.1945.
37. E-rapport april 1945. RA, Stockh., pk. XV/4.

Jens Andersen

Østerbrogade 238 II tv, 2100 København Ø, f. 12.6.1968 i Hjørring. Cand.mag i middelalderarkæologi og historie 1995. Ph.D. ved Syddansk Universitet 2000 på afhandlingen "Det tyske invasionsforsvar i Danmark 1940-45". Har skrevet om tyske befæstningsanlæg i Vendsyssel Årbog 1990 og 1997, Lokalhistorisk Årbog for Hirtshals kommune 1993, 1994 og 1995, Historisk Årbog for Thy og Vester Hanherred 1995 og 1998, Bornholmske Samlinger 1999. Desuden bogen "Atlantvolden – fra Agger til Bulbjerg", Varde 1999.